

השאלה שטרם נשאלה – האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים, ומה אם לא?

קובי מיכאל

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

לאחר כל סבב עימות אלים בין ישראל לחמאס שבה ועלתה סוגיית שיקום הרצועה ושיפור המציאות הכלכלית. הנחת העבודה המקובלת הייתה שבהינתן התנאים הפוליטיים המתאימים ובמסגרת תהליך מדיני שמהותו ניסיון לקדם ולממש את פרדיגמת שתי המדינות, כשרצועת עזה והגדה המערבית נחשבות ליחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, ניתן יהיה לשקם את רצועת עזה. אלא שנדמה כי מעולם לא נשאלה השאלה: האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה? במאמר זה אבקש לברר את משמעות המושגים של שיקום רצועת עזה או רצועת עזה משוקמת ולהתייחס, באמצעות מטריצת משתנים מאפשרי שיקום וכאלו המשבשים שיקום, למספר שאלות יסוד בנוגע לעצם היתכנות השיקום של רצועת עזה בתנאים הקיימים. בהמשך ובהתייחס למסקנה בדבר היעדר תנאים מספקים לתהליך שיקום, מוצגים מאפייני המציאות בהיעדר שיקום וההשלכות, ומוצעות מספר חלופות אפשריות להתמודדות עם המציאות המתהווה בהיעדר שיקום תוך הדגשת החשיבות באימוץ הגיונות מנחים לתהליך שיקום, שאינם מתקיימים בעת הזו והם בחזקת תנאים הכרחיים להצלחת תהליך שיקום.

מסקנת המאמר היא שהישארות חמאס ברצועת עזה כישות שלטונית ותודעת המאבק הן משתנים משבשי שיקום בעוצמה גבוהה, ושניהם אנדוגניים למערכת הפלסטינית. לכן, ללא איזון של שני המשתנים הללו, או לכל הפחות החלשתם במידה רבה מאוד, קשה להניח הצלחה של תהליך שיקום.

מילות מפתח: רצועת עזה, חמאס, הרשות הפלסטינית, פתרון שתי המדינות, תהליך שיקום רצועת עזה.

מבוא: סוגיית שיקום רצועת עזה – דילמה מתמשכת

סוגיית שיקום רצועת עזה נמצאת על שולחנות הדיונים והיזומות המדיניות¹ מאז יוני 2007, עת השתלט חמאס על רצועת עזה, וגם אחרי מבצע צוק איתן בקיץ 2014 וביתר שאת בימים אלה, לנוכח ממדי ההרס והנזקים עקב הלחימה בשטחה בין ישראל לחמאס אחרי ה־7 באוקטובר 2023.

לאחר כל סבב עימות אלים בין ישראל לחמאס שבה ועלתה סוגיית שיקום הרצועה ושיפור המציאות הכלכלית. בכל סבב אלים ניזוקו מבנים ותשתיות והחמירו המצוקה הכלכלית והמציאות ההומניטרית ברצועה. עקב תנאי יסוד הנובעים מעצם שליטתו ברצועה של ארגון טרור המאיים בהשמדת ישראל, וכן על שום הצפיפות הגיאוגרפית והדמוגרפית, תשתיות לקויות, מחסור כרוני באנרגיה ובמים, סוגיית השיקום עולה שוב

וביתר שאת לסדר היום האזורי והעולמי. בכל המקרים לא נדרשו חמאס והפלסטינים לדין וחשבון על מעשיהם ועניין השיקום היה מובן מאליו, כצורך והכרח הפטורים מכל אחריות מצד מחוללי ההרס בעצם התמקדותם בהתעצמות צבאית ובבניית היכולות והתנאים לתקיפת ישראל, ולא בפיתוח הרצועה והחברה הפלסטינית. במהלך השנים ומאז 2014 בעיקר, הושקעו משאבים רבים במאמצי שיקום מבנים ותשתיות שנהרסו, בבניית מתקני תשתית חדשים דוגמת מתקן התפלה, שדות סולאריים ותשתיות מים ואנרגיה. משנת 2021 נרתמה ישראל למאמצי השיקום הכלכלי באמצעות העסקת פלסטינים תושבי הרצועה בישראל, וזאת לאחר שמספר שנים קודם לכן היא כבר אפשרה הקלות משמעותיות בכללי היבוא לרצועה והיצוא ממנה.

מכוני מחקר וארגונים בינלאומיים השקיעו מאמץ ניכר בגיבוש תוכניות שיקום לרצועת עזה, אך רובן

מרכזי מתפקד, תשתיות ומשאבים טבעיים, וכן היעדר תעסוקה ויכולת הגירה מוגבלת, סוגיית השיקום הופכת למורכבת, יקרה וממושכת הרבה יותר, בהנחה שהדבר ניתן בכלל למימוש.

על תנאי היסוד המורכבים והמאתגרים האלו נוספת הסוגיה הביטחונית, בכל הנוגע לישראל וללקחים שנלמדו מבחינתה באשר לאופן הפעולה באזור זה והאיומים הצפויים להתהוות בו בעתיד. מעבר לכך, על כל מהלך או מאמץ לשיקום הרצועה רובץ צל פוליטי כבד הקשור לזיקתה של רצועת עזה לגדה המערבית ולרשות הפלסטינית וליכולתה של האחרונה להיכנס לנעלי הריבון ברצועת עזה. הבעיה אף מחריפה כאשר הקהילה הבינלאומית ומדינות האזור, אלו שאמורות להיות הכוח המניע והתשתית לתהליך שיקום באשר הוא, מתנות את נכונותן להירתם למשימה בהזמנתן על ידי הרשות הפלסטינית ובהשתתפותה הפעילה בתהליך. כל זאת במציאות שבה פרדיגמת שתי המדינות שהכרנו עד ה־7 באוקטובר כבר אינה תקפה, בכל הנוגע **לתמיכת הציבור בשני הצדדים** ברעיון ולמידת האמון שהם רוחשים לאפשרות יישומו, **ומחייבת עדכון** ברוח המציאות בעקבות ה־7 באוקטובר.

נוסף על כל אלו, הקרע והמשבר בין הרשות הפלסטינית לחמאס עדיין נוכחים. כל ניסיונות ההתפייסות בין הצדדים מאז שנת 2007 קרסו. בדצמבר 2024 קרסה שוב **הסכמה שלכאורה הושגה** בין הרשות הפלסטינית לחמאס בדבר הקמת ועדת מומחים, שתקבל על עצמה את ניהול רצועת עזה ושיקומה לאחר המלחמה. לפיכך, בהיעדר תמיכה מספקת ולגיטימציה לרעיון שתי המדינות בעת הזו ובקרב שני הציבורים, הפלסטיני והישראלי, ובהיעדר יכולת של הרשות הפלסטינית לשאת בעול לצורך מימוש רעיון שתי המדינות ובהתייחס למדינה פלסטינית יציבה ומתפקדת, הנכונה לחיות לצד מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, כל התקשות להניע תהליך של שיקום רצועת עזה כחלק מפתרון שתי המדינות ובהובלת הרשות הפלסטינית נועדה לכישלון. במאמר זה אני מבקש לברר את משמעות המושגים 'שיקום רצועת עזה' או 'רצועת עזה משוקמת', להתייחס למספר שאלות יסוד בנוגע לעצם היתכנות השיקום של רצועת עזה בתנאים הקיימים ולהציג את ההגיונות מנחים לתהליך שיקום, שאינם מתקיימים בעת הזו והם בחזקת תנאים הכרחיים להצלחת תהליך שיקום. בהמשך ובהתייחס למסקנה בדבר היעדר תנאים מספקים לתהליך שיקום, מוצגים מאפייני המציאות בהיעדר שיקום וההשלכות ומוצעות מספר חלופות אפשריות להתמודדות עם המציאות המתהווה בהיעדר שיקום.

לא יושמו. הנחת העבודה המקובלת הייתה שבהינתן התנאים הפוליטיים המתאימים ובמסגרת תהליך מדיני שמהותו ניסיון לקדם ולממש את פרדיגמת שתי המדינות, כשרצועת עזה והגדה המערבית נחשבות ליחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, ניתן יהיה לשקם את רצועת עזה. אלא שנדמה כי מעולם לא נשאלה השאלה: האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה?

לשאלת היסוד הזו משמעות יתרה בהינתן תנאים פוליטיים וביטחוניים ייחודיים, שלא רק שאינם מאפשרים להתייחס לרצועת עזה ולגדה המערבית כאל יחידה פוליטית וטריטוריאלית אחת בשליטת הרשות הפלסטינית, אלא שהמציאות בזירה הפלסטינית היא מציאות של שתי ישויות פלסטיניות יריבות המובלות על ידי שתי הנהגות מתחרות, שאינן מסוגלות לגשר על פערים מהותיים ביניהן מאז 2007. חמור מכך, חמאס שהפך לריבון ברצועת עזה מאז יוני 2007 התפתח כישות סמי־מדינתית עוינת, מסוכנת ואלימה, **שבנתה צבא טרור ותשתיות במטרה** לממש את חזונה להשמדת ישראל. את המאמץ הצבאי הוביל חמאס באופן שיטתי ויסודי על חשבון רווחתם של תושבי הרצועה, כשהוא מבכר את ההתעצמות הצבאית על פני בניית כלכלה מתפקדת, חברה אזרחית ותשתיות מדינתיות, שתכליתן לשרת את האזרחים ולממש ריבונות אחראית. חמאס הפך ברבות השנים **לחלק מהציר האיראני** והיה שותף לחזון אסטרטגי איראני להשמדת ישראל. חמאס נתמך על ידי איראן בכסף, חימוש צבאי, אימונים, טכנולוגיה וידע, ואיראן הייתה שותפה מלאה לתכנון מתקפת ה־7 באוקטובר 2023 כשלב ראשון בתוכנית מרחיקת לכת שאמורה הייתה להוביל, לשיטתה, להשמדת ישראל באמצעות שחיקתה במלחמת התשה רב־חזיתית מתמשכת ועצימה. חמאס אומנם הפתיע את איראן וחזבאללה כשלא שיתף אותם בעיתוי המתקפה, אבל לאחר **שנתפסו מאות ואלפי מסמכי שלל** במהלך מלחמת חרבות ברזל, ברור לחלוטין שאיראן לא רק הייתה בסוד העניין אלא גם שותפה מלאה לתכנון ולהכנות לקראתו.

המציאות ברצועת עזה אחרי ה־7 באוקטובר היא הקשה והמורכבת ביותר שידע חבל ארץ זה מאז 1948. **ממדי ההרס עצומים** והרוב המוחלט של האוכלוסייה שוהה במחסות הומניטריים. מאחר שמדובר באוכלוסייה של כשני מיליון איש (בהתבסס על נתונים בדבר **הגירה של כ־200 אלף איש** מאז תחילת המלחמה **ומותם של כ־45 אלף**, על פי דיווחי משרד הבריאות הפלסטיני ברצועת עזה) ובמציאות של היעדר שלטון

תרשים 1: רכיבי והיבטי השיקום

מקור: רויטרס - היקף ההרס בשכונת שג'אעיה במזרח העיר עזה אחרי הודעת הכוחות הישראליים על סיום מבצע צבאי שנמשך שבועיים (11 ביולי 2024)

למה הכוונה ב'שיקום רצועת עזה' ושאלות נלוות

השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא: למה הכוונה באמירה 'שיקום רצועת עזה' או 'עזה משוקמת'? מעבר לכך מתחייבות השאלות הבאות:

1. מהם הגורמים המסייעים או מעודדים שיקום?
 2. מהם הגורמים המרסנים או משבשים שיקום?
 3. מהי עוצמת כל גורם (גבוהה או נמוכה)?
 4. האם הגורם המרסן או המשבש, המסייע או המאפשר אנדוגני או אקסוגני למערכת הפלסטינית?
 5. האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים?
 6. איזו מציאות נקבל בהיעדר יכולת שיקום של רצועת עזה?
 7. מהן המשמעויות וההשלכות של מציאות בהיעדר שיקום?
 8. איך מתמודדים או איך נכון להתמודד עם המשמעויות?
- בהתייחס לשאלות 1-4 נוצרה מטריצה האמורה לסייע בניתוח ובהערכה ובמתן מענה להן.

מהות השיקום – מה פירוש רצועת עזה משוקמת?

בספרות המקצועית המתייחסת לשיקום מדינות כושלות או אזורי אסון מקובל להגדיר את תהליך השיקום כתהליך הכרוך בהשתלטות על השטח, במטרה ליצור או לבנות מחדש תשתיות פיזיות ושירותים חברתיים

מינימליים כראש חץ שיחולל שינוי חברתי באמצעות רפורמות בתחום הפוליטי, הכלכלי, החברתי והביטחוני. ההישג האולטימטיבי הוא לאפשר שלטון עצמי (מאחר שהספרות היא מערבית במהותה, כשמדובר על שלטון עצמי מתפקד הכוונה לשלטון דמוקרטי וליברלי), כלכלה מתפקדת, ביטחון וסדר חברתי, שאינם נשענים על סיוע כספי או על תמיכה צבאית חיצונית. חשוב להדגיש שגם בהישענות על ההגדרות המקובלות בספרות, שיקום אינו מתייחס רק לממד הפיזי. שיקום מתייחס בהכרח גם לסוגיות חברתיות, לחוק וסדר, לביטחון ולכלכלה. לכן יש להתייחס לשיקום כאל מושג מכללא המתייחס לממדים רבים.

כשמדובר ברצועת עזה מתחייבת הגדרה רלוונטית ומוסכמת לגבי מהות השיקום ותכליתו: **תכלית השיקום היא רצועת עזה כישות בת קיימא, מתפקדת, אחראית, בלתי חתרנית, שוחרת יציבות, עם פוטנציאל ומוטיבציה להתפתחות כלכלית לרווחת תושביה.**

רכיבי הדיור, התשתיות ואפילו הכלכלה הם הביטוי לממד הפיזי של תהליך שיקום באשר הוא. גם אם כרוכה בהם מורכבות טכנית וגם אם נדרשים משאבי זמן וממון, כמו למשל פינוי פסולת בניין רבה (שבה אולי אפילו ניתן להשתמש לצורך ייבוש חלק מהים, לשם הרחבת שטחי המחיה של רצועת עזה בעצם הגדלת שטחה), נפלי חימוש ופיתוח כלכלה מקומית, הרי שהם פתירים במהותם ואינם מהווים תשתית משבשת של תהליך שיקום, לכשיתחיל. הם הקלים יותר לביצוע בהינתן

ומעורבות משמעותית של האו"ם בתהליך השיקום לא יסייעו בהקשר זה, אלא להיפך, ולכן חשוב שגופים אלה לא יהיו חלק מתהליך השיקום או שותפים לו. הריסה מוחלטת של מחנות הפליטים והקמת ערים ויישובים חדשים במקומם הן חלק מתהליך הריפוי המתחייב של החברה הפלסטינית ברצועת עזה ובכלל. מהלך כזה יכול להיות זרז של ממש בעיצוב מחדש של האתוס הפלסטיני ובקרקע של תודעת המאבק. אם כחלק מתהליך השיקום יופנו משאבים גם לבנייה מחדש של מחנות הפליטים, תזן תודעת המאבק ותהפוך לגורם משבש ומעכב של כל תהליך שיקום באשר הוא.

גילויי שמחה ואקסטזה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר נראו לרוב ברחובות ערי הרצועה, ולמרות הירידה בתמיכה בחמאס ובהזדהות עם המתקפה הרצחנית, תנועת חמאס עודנה נהנית מתמיכה רחבה, וכך גם ההזדהות עם מתקפת ה-7 באוקטובר והתמיכה בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל.

הרכיב השלטוני-מוסדי: מאחר שלתהליך השיקום יידרש היקף משאבים עצום, ההערכות נעות סביב 80-100 מיליארד דולר, חובה להניח שהירתמותן של מדינות המפרץ העשירות והקהילה הבינלאומית למאמץ גיוס הכספים לא תוכל להתממש בהיעדר רמת ודאות מספקת בנוגע לסיכויי ההצלחה של תהליך השיקום, ובעיקר לסיכויי יציבותו לאורך זמן. רמת ודאות גבוהה יכולה להיווצר רק בתנאי שחמאס כבר איננו ישות שלטונית וצבאית מתפקדת, ושבמקומה ומתבססת חלופה שלטונית. סביר להניח שהמדינות שיירתמו למאמץ השיקום, בדגש לגבי המדינות הערביות, יתנו את הסיוע במעורבות פעילה של הרשות הפלסטינית בתהליך, ואפילו בהזמנת הרשמית על ידי הרשות הפלסטינית. בכל חלופה שלטונית שתוקם חייב להיות רכיב פלסטיני מרצועת עזה, מכיוון שהאוכלוסייה וההנהגה המקומית חייבות להיות חלק מתהליך השיקום. **הניסיון הבינלאומי** מוכיח שלא שיתוף האוכלוסייה המקומית, כל ניסיון לכפות על התושבים "הר כגיית" מודל שלטוני או תהליך שיקום נועד לכישלון. מנגד, הניסיון של שנות תהליך אוסלו מוכיח שאין להפקיד בידי הפלסטינים, הרשות הפלסטינית או כל חלופה שלטונית פלסטינית אחרת את הסמכות המלאה ואת השליטה על תהליך השיקום. כישלונה של הרשות הפלסטינית מאז כינונה בכל הנוגע ליכולת התפקוד כישות מדינית והתבססות **כישות כושלת**, מושחתת ובמקרים מסוימים גם תומכת טרור, אינו מאפשר להותיר בידיה את הסמכות הבלעדית לניהול תהליך השיקום של

המענה לשלושת הממדים הפחות מוחשיים, אבל חשובים יותר: הממד הביטחוני, החברתי והשלטוני-מוסדי, שבהם אתמקד בפרק זה.

הממד הביטחוני הוא רכיב יסוד הכרחי שבלעדיו לא ייתכן שיקום. כדי להבטיח סביבה ביטחונית יציבה מתחייב פירוק מוחלט של הגוף השלטוני והצבאי כאחד של חמאס. בלי פירוק היכולות השלטוניות והצבאיות המאורגנות של חמאס לא יימצא ולו גורם אחד, בין מתוך רצועת עזה ובין מחוצה לה, ובכלל זה הרשות הפלסטינית, שייאות להיכנס לרצועה כדי לפתח חלופה שלטונית לחמאס. וכלי חלופה שלטונית לחמאס לא ניתן יהיה לשקם את המוסדות המדינתיים ולא לאכוף חוק וסדר בשטח הרצועה. בהיעדרם של אלו לא ניתן יהיה להתמקד בשיקום הכלכלי, התשתיתי והחברתי, וגם לא לייצר את המענה למצוקת הדיור שהחריפה מאוד בעקבות המלחמה.

השיקום החברתי – הרכיב הפסיכולוגי הקולקטיבי:

השיח בנושא השיקום מתמקד בעיקרו בהיבטים תשתיתיים ובכלל זה דיור, ובהיבטים כלכליים ומוסדיים, אך כמעט אינו עוסק בשיקום החברתי, שהוא תנאי יסוד להצלחתו של כל תהליך שיקום. החברה העזתית נטולת חברה אזרחית מפותחת, חיונית ומתפקדת עוד טרם המלחמה, קל וחומר אחריה. המלחמה היא אירוע טראומתי שפצע את החברה הפלסטינית ברצועת עזה ופורר את לכידותה, שספק אם הייתה גבוהה עוד טרם המלחמה. **החברה הפלסטינית הצמיחה מתוכה את חמאס** ורובה גם תמך בחמאס. גילויי שמחה ואקסטזה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר נראו לרוב ברחובות ערי הרצועה, ולמרות הירידה בתמיכה בחמאס ובהזדהות עם המתקפה הרצחנית, תנועת **חמאס עודנה נהנית מתמיכה רחבה, וכך גם ההזדהות עם מתקפת ה-7 באוקטובר והתמיכה בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל**. **לתשתית הפסיכולוגית של הקולקטיב הפלסטיני** ברצועת עזה, שנשענה על אתוס הפליטות, זכות השיבה, המשך המאבק המזוין נגד ישראל, התמיכה בחמאס ובכלל זה ברעיון השמדת ישראל, נוסף רובד של כעס, עלבון ורצון לנקמה בעקבות המלחמה. התשתית הפסיכולוגית המעודכנת מזינה תודעת מאבק, ובנוכחותה של זו לא ניתן יהיה לרתום את החברה הפלסטינית למהלך היסטורי ארוך ומייגע של שיקום ברוח התכלית שהוגדרה. מבחנה של תודעת המאבק יבוא לידי ביטוי, בין היתר, במידת המחויבות והעדיפות שתניתן להקמה מחדש של מחנות הפליטים או לשיקומם. היקף ההרס והחורבן הוא הזדמנות היסטורית להריסה מוחלטת של מחנות הפליטים במסגרת תכנון קפדני של שיקום ערי הרצועה. המשך **פעילותו של אונר"א**

תרשים 2: המשתנים המשפיעים

של גורמים חיצוניים ופנימיים ותיאור עוצמתו של כל גורם, בחלוקה בינארית בין עוצמה חזקה לעוצמה חלשה. ברור שבמציאות מנעד ההשפעה רחב יותר, ובין ערכי הקצה של עוצמה חלשה לעוצמה חזקה יש אינספור ערכים, אך המטריצה מניחה תשתית אנליטית ומושגית לפיתוח מענים לשיקום הרצועה, או לכל הפחות להגברת הסיכויים לשיקומה.

מה שעולה בבירור מהמטריצה המוצעת הוא שכל שמדובר בגורמים מאפשרים בעלי עוצמה גבוהה, רובם המוחלט חיצוניים למערכת הפלסטינית, ואילו במקרה של גורמים משבשים או מסכלים, רובם פנימיים במערכת הפלסטינית. המשמעות היא שמתחייבת תשומת לב מיוחדת להכרח שבטיפול בגורמים האנדוגניים במערכת הפלסטינית עוד לפני תחילת תהליך השיקום. ללא טיפול בהם ותוצאות חיוביות ראשוניות קשה להניח הצלחה בתהליך השיקום, גם בהינתן מאמץ אזורי ובינלאומי כבד משקל.

מעבר לכך יש תנאי יסוד, המוגדר כמשתנה חיצוני למערכת הפלסטינית ועם עוצמת השפעה גבוהה כגורם מאפשר שיקום, והוא פירוק חמאס כמערכת שלטונית וצבאית. את התנאי הזה יכולה להבטיח רק ישראל, כשברור כי לא יימצא וולו שחקן אחד, ובכלל זה הרשות הפלסטינית עצמה, שיוכל למשימה או יאות לקבלה על עצמו. המשמעות היא סיום המלחמה ברצועת עזה רק לאחר מימוש **מטרת מלחמה** כפי שהוגדרה על ידי ממשלת ישראל – פירוק חמאס. אם המלחמה תסתיים ללא פירוק חמאס, לא ייתכן תהליך שיקום של ממש, אם בכלל.

ואולם תנאי היסוד הזה אינו מספק. תנאי הכרחי נוסף הוא ריסוק תודעת המאבק הפלסטינית, או לכל

רצועת עזה. אין לה כל יכולת לבצע משימה בסדר גודל כזה. לפיכך, כל הנהגה פלסטינית שתהיה חלק מהחלופה השלטונית של חמאס תצטרך חניכה של כוח משימה אזורי, בינלאומי או שילוב של שניהם, כשהאחריות לתהליך השיקום היא של כוח המשימה מכוח מנדט מוגדר ומוסכם. הסמכויות השלטוניות צריכות לעבור לשלטון הפלסטיני ברצועת עזה באופן הדרגתי מאוד, אחראי ומבוקר, בכפוף להתקדמות בתהליך השיקום ובמשך מספר שנים.

לסיכום, התנאים העיקריים ההכרחיים לשיקום הם (להבנתי בדבר האינטרסים הישראליים ובכלל): רצון של האוכלוסייה ושל ההנהגה בשיקום, במתן עדיפות לשיקום על פני כל דבר אחר והיעדר תודעת מאבק (ובכלל זאת פירוק מחנות הפליטים); הנהגה לגיטימית, מחויבת, אחראית ומתפקדת (לא חייבת להיות פופולרית); מציאות ביטחונית רגועה; פוטנציאל לחברה אזרחית מתפתחת; לכידות חברתית ומנגנוני טיפול יעילים בפרגמנטציה חברתית; משאבים; תכנון; ליווי ובקרה של גורמים חיצוניים.

הגורמים המשפיעים על תהליך השיקום: משבשים ומאפשרים

תהליך השיקום יושפע בהכרח משורה ארוכה של משתנים או גורמים. חלקם חיצוניים (אקסוגניים) למערכת הפלסטינית ולרצועת עזה וחלקם פנימיים (אנדוגניים). חלק מהגורמים מסייעים לתהליך השיקום או מאפשרים אותו, וחלקם משבשים או אפילו מסכלים את תהליך השיקום, ולכל גורם יש עוצמה שונה של השפעה על התהליך. לשם הצגת האתגר וניתוחו מוצגים המשתנים או הגורמים המשפיעים באמצעות מטריצה

תרשים 3: מפת הרצועה ואזורי הפעילות של צה"ל

מקור: דסק הנתונים, המכון למחקרי ביטחון לאומי

באמצעות אינדוקטרינציה שיטתית של אתוס הפליטות וזכות השיבה, לצד אתוס המאבק המזוין. קטר וטורקיה, **שתי מדינות תומכות חמאס מובהקות**, פעלו ועדיין פועלות לשימור מעמדו של חמאס כגורם הכוח הבולט והמשפיע בזירה הפלסטינית. השתתפותן בתהליך השיקום תשבש את היכולת להחליש את שאריות חמאס ברצועת עזה ואת תחילתו של תהליך הדרדקליזציה. לשיקומה של הרשות הפלסטינית באמצעות רפורמות משמעותיות (RPA) ולהצמחתה של מנהיגות מקומית ברצועת עזה חשיבות רבה להצלחת תהליך השיקום. אומנם עוצמת השפעתם סווגה כנמוכה בהשוואה למאפשרים אחרים, אך חיוניותם ברורה ונחוצה. אלא שבמציאות הקיימת ובעתיד הנראה לעין, סביר להניח שהסיוע לשיקום הרשות הפלסטינית ולצמיחת הנהגה מקומית לגיטימית ומתפקדת ברצועת עזה נמוכים עד כדי לא קיימים.

המציאות בהיעדר שיקום

בהיעדר תהליך שיקום ובהנחה שישראל תעדיף לא לכבוש את רצועת עזה ולהחיל עליה ממשל צבאי, ואפילו זמני, לשם הכשרת תנאים מתאימים להקמת חלופה שלטונית לחמאס ותחילת תהליך שיקום, יש להניח שני תרחישים, בסבירות שונה, של מציאות בהיעדר שיקום. **נוכחות צה"ל ברצועה:** התרחיש האחד הוא הסביר יותר, שבמסגרתו תימשך נוכחות כוחות צה"ל ברצועה, בציר נצרים ובציר פילדלפי, וסביר להניח שגם לאורך ציר חדש שנפרץ ואשר חוצץ בין מרחב העיר עזה והמרחב

הפחות החלשה באופן ניכר והמרתה בתודעה שוחרת שיקום, יציבות, ביטחון **והשלמה עם קיומה של מדינת ישראל** – ויתור על המאבק המזוין, אתוס הפליטות וזכות השיבה. המהלכים הללו הם תחילתו של **תהליך הדרדקליזציה הכרחי**, שיימשך שנים ארוכות.

המשלים לתנאי זה הוא השתחררות מהיצמדות היסטורית ובלתי מציאותית לפרדיגמת שתי המדינות במתכונת שהכרנו בשלושת העשורים האחרונים.² כל היצמדות עיקשת לפרדיגמה הזו והעמדתה כתנאי לתהליך השיקום תשבש עד כדי מניעה את עצם היכולת להניע תהליך כזה. מעבר להיעדר בשלות לפרדיגמה במתכונתה ההיסטורית, **אירועי ה-7 באוקטובר הסיגו את הציבור הישראלי מהרעיון כשהתודעה הלאומית הקולקטיבית נחרצה ונחרתה עמוקות**, באופן המעורר התנגדות עזה לרעיון. תמונת מראה דומה ניתן למצוא גם בקרב הציבור הפלסטיני בגדה המערבית, ברצועת עזה ואפילו וביתר שאת במזרח ירושלים.

במטריצה המוצעת מופיעים גם גורמים המוגדרים כמשבשים, בין בעוצמה גבוהה ובין בעוצמה נמוכה, המוצגים על דרך השלילה. הכוונה היא שבעצם נוכחותם יש כדי לשבש את התהליך. המשמעות היא שכדי למנוע את השפעתם השלילית יש להבטיח שהם לא יהיו חלק מתהליך השיקום. כך למשל, האו"ם ואונר"א שהפכו ברבות השנים ומאז ה-7 באוקטובר לגורמים בעייתיים ביותר, בשל הטייתם המובנית נגד ישראל ובעיקר בשל שיתוף פעולה עם הטרור החמאסי, **ותרומתם ההיסטורית להנצחת הסכסוך**

חלופות להתנהלות ישראל במציאות של היעדר שיקום

בהיעדר שיקום, ולו במתכונת הדרגתית ומתמשכת, ובהינתן סבירות גבוהה יותר לתרחיש של הישארות צה"ל ברצועת עזה, בשל הסיכון הגבוה הכרוך בתרחיש השני של יציאת כוחות צה"ל והיערכותו במעטפת של רצועת עזה, נכון יהיה להתמקד בחלופות לתרחיש הראשון. במקרה זה ייתכנו שלוש חלופות עיקריות, כשהרכיב המשותף לשלושתן הוא שליטה צבאית ישראלית והפעלת הצד הפלסטיני של מעבר רפיח על ידי גורם פלסטיני שאינו חמאס, בפיקוח בינלאומי הדוק ובשקיפות מלאה לצד הישראלי. ההבדל בין החלופות הוא בהיקף השליטה הצבאית ובנוכחות או אי-נוכחות של צה"ל במרחב ציר פילדלפי.

כל שלוש החלופות, בדגש על חלופת הממשל הצבאי המלא, יכולות להיות ממושכות או מוגבלות בזמן, בכפוף לנסיבות ולהתפתחויות. נכון יהיה מבחינת ישראל לשאוף להגבלת משך השליטה הצבאית ולניצול משכה לצורך הכשרת התנאים להתפתחות ממשל אזרחי חלופי לחמאס, כתנאי הכרחי למיצוי תהליך שיקום מקיף של רצועת עזה. הממשל הצבאי יקבע את ההישגים הצבאיים של מיגור חמאס והשמדתו כישות ריבונית ברצועת עזה, יקבל את האחריות להספקת הסיוע ההומניטרי, גם אם לא באופן ישיר ותוך שיתוף פעולה עם ארגוני סיוע הפועלים בשטח או חברות אבטחה פרטיות, וינתק את חמאס מצינור חמצן משמעותי ומפלטרפורמה אפקטיבית לשליטה באוכלוסייה האזרחית. בתנאים שיווצרו ובכפוף לנסיגה הדרגתית של צה"ל מהשטח, ניתן יהיה להעביר אזורים נקיים מחמאס ובטוחים לשליטה של מנהלת טכנוקרטים פלסטינית, בליווי ובחניכה של כוח משימה אזורי-בינלאומי עד להשלמת התהליך. בסוף התהליך לא תהיה נוכחות צבאית ישראלית ברצועת עזה, ומנהלת פלסטינית טכנוקרטית בליווי ובתמיכת כוח משימה אזורי-בינלאומי תנהל את כל שטח רצועת עזה ואת תהליך שיקומה בהיעדר חמאס.

ואולי בכל זאת שיקום? הגיונות שיש לאמץ

לאור המחיר של מציאות של היעדר שיקום ובהינתן התחלת ריסון של עוצמת ההשפעה השלילית של הגורמים האנדוגניים במערכת הפלסטינית, חשוב לאמץ מספר עקרונות פעולה הכרחיים לכל חלופה שתבחר לתחילתו של תהליך שיקום רצועת עזה.

ההיגיון הראשון הוא **הדרגתיות**. היקף ההרס והיקף אתגר השיקום אינם מאפשרים את תחילתו של תהליך שיקום בשלב אחד ובכל הרצועה כיחידה טריטוריאלית אחת. נכון יהיה לפעול במספר מצומצם של תאי שטח,

שמצפון לה – מרחב ג'באליה, בית לאהיה, בית חנון ואל-עטאטרה.

בלי נוכחות צה"ל בשטח הרצועה: בתרחיש השני אין נוכחות של צה"ל בשטח הרצועה, אלא רק במעטפת של רצועת עזה ומחוץ לגבולותיה. הסבירות לתרחיש זה נמוכה במיוחד, בהנחה שיציאה מוחלטת של צה"ל מרצועת עזה תאפשר השתקמות ואפילו מהירה של חמאס, והתעצמות צבאית העלולה ליצור איום ביטחוני. את אותו איום ניתן יהיה לסכל רק במבצע צבאי נוסף, או לחלופין בשגרה של כניסת כוחות צה"ל למרחבי התארגנות של חמאס ברצועת עזה בחסות האוכלוסייה האזרחית.

לפיכך נתמקד בתרחיש הראשון, בהנחה שאלו יהיו המאפיינים הבולטים של המציאות שתתעצב: צפון הרצועה (מצפון לעיר עזה) ריק מתושבים; רוב האוכלוסייה באזורי מחסות – מואסי; חמאס כישות שלטונית בתפקוד חלקי בדרום הרצועה; מצוקה הומניטרית; מחאה נגד חמאס עד כדי חתרנות ומאבקי כוח; הידרדרות לכאוס או כאוס כללי.

השלכות המציאות של היעדר שיקום

בהיעדר שיקום יתבררו השלכות בעייתיות ומורכבות, הן בהתייחס לישראל והן בהתייחס לשחקנים אחרים והיציבות באזור. מציאות של היעדר שיקום, שתוביל להחמרת המציאות ההומניטרית, ובהיעדר חלופות לסיוע ההומניטרי באמצעות ארגונים בינלאומיים או להעברת סיוע הומניטרי ממצרים וחלוקתו באמצעות אותם ארגונים, תחייב בשלב מסוים אחריות ישראלית להספקת הסיוע ההומניטרי ותייצר בהכרח חיכוך מתמשך מול מופעי טרור וגרילה בעצמות נמוכה יחסית, אך עם התפרצויות תנודתיות בעצימות גבוהה יותר. הלחץ הבינלאומי על ישראל יגבר והיא עלולה להיחשף למשברים ביחסיה עם מצרים וירדן, כמו גם עם מדינות הסכמי אברהם. נוסף על כך ואולי אף חמור יותר – משברים עם הממשל האמריקאי ועם ידידות אחרות במערב. מציאות כזו תפחית את הסבירות להתקדמות בתהליך נורמליזציה עם ערב הסעודית, וסביר להניח שגם תשפיע לרעה על יציבות הרשות הפלסטינית ועל רמת החיכוך האלים בגדה המערבית. מעבר לכל אלו יש להביא בחשבון את האפשרות הסבירה מאוד של השפעת המציאות של חיכוך אלים מתמשך גם על הזירה הפנימית בישראל, ויהיה בה כדי להרחיב ולהעמיק שסעים חברתיים ופוליטיים ולהכביד על המציאות הכלכלית, בשל הוצאות צבאיות ישירות הכרוכות בניהול החיכוך האלים, עלויות חיילי מילואים ועלויות כלכליות ככל שתהיינה בנוגע להעברת סיוע הומניטרי והקמת ממשל צבאי, אם יוקם.

תרשים 4: חלופות בהיעדר שיקום

של חמאס כגורם חשוב ומשפיע בזירה הפלסטינית, ולכן יש להניח הפרעה מצידן לתהליך השיקום במהותו העמוקה והיסודית. גם רוסיה וסין עלולות לשבש את תהליך הדה-חמאסיזציה של הרצועה הן בשל תמיכתן בחמאס, כפי שבאה לידי ביטוי במהלך השנים, ובכלל זה במהלך התקופה שמאז ה-7 באוקטובר 2023, והן בשל שיקוליהן כמעצמות רוויזיוניסטיות המערערות על ההגמוניה האמריקאית בסדר העולמי הקיים. הן עלולות להשתמש בעצם נוכחותן והשתתפותן בתהליך השיקום כמנוף לערעור ההגמוניה האמריקאית ולהחליש את ההשפעה האמריקאית על תהליך השיקום, שהיא הכרחית ונדרשת כראש החץ של קואליציה אזורית המושתתת על ערב הסעודית, איחוד האמירויות, מצרים וירדן כשותפות הכרחיות ונחוצות, וגורמים נוספים מהקהילה הבינלאומית, בדגש על כמה מדינות אירופיות חשובות ומובילות כדוגמת גרמניה, צרפת ואיטליה.

בעצם חידוש הפעלת המעבר על ידי גורם פלסטיני יש גם משום אמירה משמעותית מאוד כלפי הפלסטינים ובעניין האפשרות למימוש אחריותם ומחויבותם לתהליך השיקום ולגורל הרצועה ועצמאותה בעתיד לבוא.

שילוב האוכלוסייה בתהליך השיקום: לשילוב האוכלוסייה המקומית בתהליך השיקום באמצעות הנהגה לגיטימית יש חשיבות רבה. האוכלוסייה צריכה להיות חלק מהתהליך וגורם משפיע עליו. הניסיון הבינלאומי של שיקום אזורי סכסוך ומדינות כושלות מלמד עד כמה חשוב לשותף את האוכלוסייה המקומית בתהליך ולהימנע מלהנדס בעבורה פתרונות ולכפותם עליה. שיתוף האוכלוסייה בתהליך השיקום מונע התנגדות

שיוגדרו כבועות מאובטחות, ולהתקדם מבועה לבועה. מומלץ להתחיל בצפון הרצועה או בדרומה – מרחב רפיח הצמוד לגבול, מכיוון ששני תאי השטח האלו ריקים יחסית מאוכלוסייה וניתן יהיה לפעול בהם באופן חופשי, מהיר ובטוח יחסית. האוכלוסייה האזרחית תחזור לאזורים המשוקמים בתהליך מבוקר והדרגתי כדי לאפשר קליטה נכונה ומוסדרת.

כל תהליך שיקום בכל תא שטח חייב להתחיל בהשלמת **הריסת מחנות הפליטים** והימנעות מוחלטת מבנייתם מחדש ככאלו. הבחירה לבנות מחדש את מחנות הפליטים פירושה תדלוק מחדש של תודעת המאבק, שתסיט את הציבור הפלסטיני, את הנהגתו ואת כל השותפים לתהליך השיקום ממאמצי השיקום ומהגיון הפעולה של תהליך השיקום. לכן וכפי שהוסבר לעיל, חשוב מאוד לוודא שאונר"א לא יחזור לפעול בשטח הרצועה, ושלאו"ם לא יהיה כל חלק בתהליך.

הפעלה מחדש של מעבר רפיח על ידי גורם פלסטיני שאינו חמאס, בכפוף לתנאים ולדרישות הביטחוניות המחמירות ביותר ובשקיפות מלאה לישראל, חיונית מאוד לתהליך השיקום. מעבר רפיח הוא המרחב שממנו ניתן להעביר כמויות גדולות של חומרי גלם וסיוע הומניטרי באופן מהיר ויעיל. בעצם חידוש הפעלת המעבר על ידי גורם פלסטיני יש גם משום אמירה משמעותית מאוד כלפי הפלסטינים ובעניין האפשרות למימוש אחריותם ומחויבותם לתהליך השיקום ולגורל הרצועה ועצמאותה בעתיד לבוא.

הרחקת מדינות תומכות חמאס: מדינות תומכות חמאס אינן יכולות להיות מעורבות ופעילות בתהליך השיקום, מכיוון שבעצם השתתפותן בתהליך יגבר הקושי בתהליך הדה-רדיקליזציה או הדה-חמאסיזציה של הרצועה. קטר וטורקיה מבקשות לשמר את מעמדו

והסתייגות, מייצר מקורות תעסוקה ומחויבות ובעיקר מעצב תחושת קהילה ובעלות על התהליך ועל תוצאותיו.

סיכום

במהלך ינואר 2025 ולקראת השבעה הנשיא טראמפ וכניסתו לתפקיד ב־20 בינואר 2025 הואצו מאמצי התיווך והמשא המתן בין ישראל לחמאס, לצורך השלמת הסכם לשחרור החטופים ולסיום המלחמה, שאכן נחתם ויישמו יחל ב־19 בינואר 2025. בהסכם יש התייחסות גם לשיקום רצועת עזה שיחל בשלב השלישי, ונדמה כי הנחת העבודה של המעורבים במשא ומתן היא שרצועת עזה אכן ניתנת לשיקום בתנאים הקיימים ובאלו שיהיו בעקבות ההסכם שייחתם.

הנחת העבודה לגבי היתכנות שיקומה של רצועת עזה בתנאים הקיימים והמוכרים היום ובדגש על הישגותיו של חמאס כישות שלטונית ברצועת עזה, גם אם מוחלשת יותר, לא תוקפה טרם המשא ומתן ולא במהלכו. למעשה, מעולם לא נשאלה השאלה אם רצועת עזה בכלל ניתנת לשיקום בתנאים הקיימים, או לחלופין, מהם התנאים ההכרחיים לתהליך שיקום מוצלח.

במאמר זה ביקשתי להתייחס לשאלה בדבר ההיתכנות לשיקום רצועת עזה בתנאים הקיימים, ובהינתן המשך שלטון חמאס ברצועת עזה. לצורך ההתייחסות לשאלה מיפיתי שורה של משתנים משפיעים על תהליך השיקום. המשתנים מסווגים כאלו המאפשרים תהליך שיקום ואלו שמשבשים תהליך שיקום, תוך דירוג עוצמת השפעתם על התהליך. המשתנים מסווגים גם כאלו החיצוניים למערכת הפלסטינית ואלו הפנימיים בה. המשתנים מאורגנים במטריצה, המשמשת כלי אנליטי בהתייחסות לשאלת היסוד בנוגע להיתכנות שיקומה של רצועת עזה. המסקנה שאליה הגעתי היא שרצועת עזה – בתנאים הקיימים ובהינתן המשך שלטון חמאס או הישגותיו כישות ארגונית מתפקדת, ואפילו במתכונת

מוחלשת בהשוואה למה שהכרנו עד ה־7 באוקטובר 2023, במציאות של תשתית פסיכולוגית של הקולקטיב הפלסטיני הנשענת על אתוס ההתנגדות והפליטות, שמשמעותם תודעת מאבק – אינה ניתנת לשיקום.

הישגות חמאס ברצועת עזה כישות שלטונית או אפילו במתכונת ארגונית שאינה בחזקת שלטון רשמי, ותודעת המאבק, מוגדרות כמשתנים משבשי שיקום בעוצמה גבוהה, שהם אנדוגניים במערכת הפלסטינית. ללא איון של שני המשתנים הללו, או לכל הפחות החלשתם באופן מהותי, קשה להניח הצלחה של תהליך שיקום. לפיכך יש להניח שגם סיום מוצלח של המשא ומתן, המתנהל במשנה מרץ מאז תחילת ינואר 2025, אשר מותיר את שני המשתנים המשבשים הללו על מכונם, לא יסלול את הדרך לתהליך שיקום אמיתי וממשי של רצועת עזה.

פרופ' קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי באוניברסיטת תל אביב ובמכון משגב, ופרופסור אורח במרכז הבינלאומי לשיטור וביטחון באוניברסיטת דרום ווילס בבריטניה. kobim@inss.org.il

הערות

1 למשל:

אודי דקל וענת קורץ: שיקום רצועת עזה – צורך השעה
מיכאל הררי: הכרחי לחשוב על מתווה אסטרטגי לשיקום רצועת עזה כבר עתה

Planning the post-war reconstruction and recovery of Gaza
Supporting the Gaza reconstruction mechanism

Palestinian perspectives on the reconstruction of Gaza

2 דוגמה לפרדיגמה אלטרנטיבית המושתתת על הרעיון של פדרציה פלסטינית רופפת, הבנויה משתי פרובינציות: פרובינציית עזה ופרובינציית הגדה המערבית, שתחת חסות הארכיטקטורה האזורית החדשה וכחלק ממנה יכולה בהמשך להפוך לקונפדרציה פלסטינית-ירדנית, ראו: <https://tinyurl.com/3fd8jck6>